

Prof. dr. Husnija Kamberović

Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo

Filozofski fakultet / Faculty of Philosophy

kamberovichusnija@gmail.com

Primljeno / Received: 20. 02. 2025.

Prihvaćeno / Accepted: 16. 04. 2025.

SAN O EVROPI¹

DREAM OF EUROPE²

Izdavačka kuća „Akademska knjiga“ iz Novog Sada je objavila knjigu Mijata Lakićevića *Ljudi (i) institucije. Desimir Tošić, Latinka Perović, Vladimir Gligorov, Zoran Đinđić*. Riječ je o kolektivnoj i komparativnoj biografiji četvero srpskih političara (i) naučnika koji su, iako su na kraju završili u istom taboru, u početku više bili antipodi: Desimir Tošić je politički emigrant poslije Drugog svjetskog rata, a Latinka Perović komunistički lider (do 1972); Vladimir Gligorov je bio liberal, a Zoran Đinđić praksisovac. Sve ih je, međutim, na kraju ujedinila ideja moderne i evropske Srbije. Lakićević ukazuje da ih je sve ujedinjavala i činjenica da su svi bili teoretičari, ali i praktičari, da su svi prošli kroz neku vrstu disidentstva („u jednom širem smislu“) i emigracije (u slučaju Latinke Perović riječ je o „unutarnjoj“ emigraciji poslije 1972.). Smjestivši ih u taj okvir, Lakićević s ovim „kvartetom“, koji se 1990. našao na istoj strani, kreće na „službeni put“ i predstavlja njihove biografije koje se međusobno prepliću, istodobno pričajući priču o intelektualnoj i društvenoj historiji Srbije i srpskoga društva 20. i početka 21. stoljeća.

Prvi dio knjige je posvećen liberalizmu (35-112), u kojem ukazuje na liberalizam ovog „kvarteta“: Latinka Perović je bila mješavina liberala i ljevičara, ali je nakon rušenja sa vlasti pod optužbom za liberalizam, istražujući srpsku historiju i društvo liberalizam prevagnuo u njenom razumijevanju svijeta. Perović je istraživala srpske socijaliste Svetozara Markovića i srpske liberala, čiji je rođonačelnik Vladimir Jovanović (čiji se sin zvao Slobodan a kćerka Pravda). Prvi je težio narodnoj državi samoupravne demokracije čiji su izvori na Istoku, u Rusiji, a drugi liberalnoj

¹ Tekst je prikaz knjige Mijat Lakićević, *Ljudi (i) institucije. Desimir Tošić, Latinka Perović, Vladimir Gligorov, Zoran Đinđić*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2024, 206 str.

² Text is a book review Mijat Lakićević, *Ljudi (i) institucije. Desimir Tošić, Latinka Perović, Vladimir Gligorov, Zoran Đinđić*. Novi Sad: Akademska knjiga, 2024, 206 str.

demokraciji sa ishodištem na Zapadu, u Evropi. Srbija stoljećima vodi borbu oko toga kakvu državu želi: narodnu ili liberalnu. Tokom 19. stoljeća prvu ideju su zastupali radikali, a drugi liberali Jovana Ristića i Milana Piroćanca. Radikali su nastali od socijalista Svetozara Markovića i vremenom su otišli udesno, slično kao što su krajem 20. stoljeća srpski komunisti sa Slobodanom Miloševićem otišli udesno. Lakićević, pokazujući kako Latinka Perović u svojim istraživanjima prati dinamiku odnosa radikala i liberala u 19. stoljeću, pravi velike, ali u suštini razumljive, prihvatljive i argumentirane, paralele sa dinamikom odnosa konzervativaca i liberala u srpskoj historiji druge plovice 20. stoljeća.

U ovom prvom dijelu skiciran je i intelektualni portret Desimira Tošića (čiju je detaljnu biografiju pod naslovom *Desimir Tošić: Između ekstrema* Lakićević objavio 2022. godine). Zato sada ovdje samo ukazujemo na Lakićevićevu interpretaciju Tošićevog odnosa prema nacionalizmu i klerikalizaciji srpskog društva. Protivnik je Velike Srbije i zalagao se za modernu Srbiju i ljudska prava. Tu su već Latinka Perović i Desimir Tošić na istoj strani.

Treći o kome Lakićević piše iz ovog „kvarteta“ je Zoran Đinđić. Filozof, koji je poznatiji kao političar, a s Perovićevom i Tošićem ujedinjuje ga ideja modernizacije srpskoga društva i zalaganje za individualna prava. Ovo posljednje će biti ključna tačka na kojoj je Lakićević ovom „kvartetu“ pridružio i Vladimira Gligorova.

Drugi dio knjige („Kobna decenija“, 113-144) govori o ključnim promjenama 1963-1973. koje su odredile sudbinu Jugoslavije. Lakićević povezuje aktivnosti ovog „kvarteta“ u toj deceniji: Tošić iz daleke perspektive Londona u svom časopisu *Naša borba* donosi informacije o događanjima u Jugoslaviji, u kojima aktivno sudjeluje Latinka Perović (najviše, kao aktivni funkcioner); ali već tada borbu za svoje ideje počinju i Zoran Đinđić i Vladimir Gligorov. Đinđić studije filozofije na Filozofskom fakultetu u Beogradu počinje 1971, kada se na tom fakultetu, na kojem djeluje jedna „grupa nečastivih“ profesora, već vodi „ljuta borba“, a Vladimir Gligorov tada napušta studentski pokret (nije sasvim jasno zbog čega je Gligorov, koji je inače sin Kire Gligorova, utjecajnog makedonskog komunista, podnio ostavku u Predsjedništvu Saveza studenata Jugoslavije, a suprotstavljanje nacionalizmu hrvatskog dijela studentskog pokreta može biti jedan razlog). U nastavku ovog dijela knjige Lakićević je veliki dio posvetio studentskoj pobuni i njenim interpretacijama, te posljedicama na jugoslavensko i srpsko društvo. Sve je završeno lomom srpskog liberalnog vođstva i temeljnim čistkama koje su nakon toga uslijedile. Dominantno je uvjerenje da je slom srpskih liberala 1972. označio i kraj jedne

ozbiljne alternative nacionalizmu, koji će se snažno razviti tokom naredne decenije.

Treći dio ove knjige je naslovljen jednostavno „Evropa“ (145-186). Lakićević pokazuje kako je svako iz ovog „kvarteta“ zapravo bio Evropljanin, i u Evropi su vidjeli budućnost Srbije. Svi su, međutim, smatrali da se Srbija mora modernizirati da bi postala dio evropskog svijeta. Desimir Tošić se obraćao mladima u Srbiji: „Pre nego što se uđe u Evropu potrebno je da naše društvo prođe kroz jedno čistilište. (...) Naše (srpsko, H.K.) društvo je u ovom trenutku otrovano prošlošću, ali ne istorijskom prošlošću već mitologizovanom prošlošću u kojoj se preuveličavaju naše pobjede, a skrivaju naši mnogobrojni porazi. Zbog takvog stanja stvari mi smo postali traumatizovano društvo kao možda nijedno drugo u Istočnoj i u Zapadnoj Evropi“ (str. 153). Slično je govorila i Latinka Perović: „Sve moje znanje i iskustvo upućuje me na zaključak da sve dotle dok imate fiksaciju nacionalne države koju ste počeli da pravite 1804. godine i dva veka je pravite, vaš stvarni odnos prema Evropi, a i prema sebi ostaje problematičan. Ne možemo da budemo otvoreno, demokratsko društvo, a da stalno, svesno ili nesvesno falsifikujemo svoju istoriju“ (str. 157). Zato se zalagala za modernizaciju Srbije kao put za ulazak u Evropu: „Evropa je to što vi ovde napravite, a ne samo ulazak u neki novi okvir (...) Ovde se i život sa drugima u Jugoslaviji smatrao neprihvatljivim bez sile, bez dominacije“ (str. 163).

Svoj san o Evropi je imao i Zoran Đinđić. On je bio svjestan snage nacionalizma ne samo u Srbiji, nego i u Evropi, ali je vjerovao da je alternativa tome mir, i to ideja „vječnog mira“ velikog filozofa Imanuela Kanta. Na ovom mjestu možda treba malo opširnije objasniti ovaj Đinđićev odnos prema nacionalizmu, iz prostog razloga što u Bosni i Hercegovini o Đinđiću postoji jedan sasvim drugačiji narativ zbog nekih njegovih postupaka tokom 1990-ih godina. Lakićević, naime, navodi jedan razgovor Tošića i Đinđića iz novembra 1995, kada Tošić izražava nezadovoljstvo zbog činjenice da Demokratska stranka, koju vodi Đinđić, sve više postaje „nacionalistička i populistička“. Đinđić je odgovorio kako je stranka samo ušla dublje u srpski narod, te da za to „upotrebljava oba oružja, i nacionalizam i socijalizam. Ja sam za Evropu, Evropejac sam, živio sam u Nemačkoj desetak godina, ali osećam da je naš narod po svojoj tradiciji u isti mah i socijalist i nacionalist. Kad [Demokratska] stranka konačno obezbedi 20 odsto, onda ćemo lakše moći da idemo dalje, usredsređićemo se na građansku državu, na neku socijaldemokratiju“ (str. 173). [Digresija: u Bosni i Hercegovini je Milorad Dodik prvobitno pripadao socijaldemokratskom političkom krugu, dok nije shvatio da igra na nacionalističku kartu donosi bolji rezultat. Kada je zaigrao na nacionalističku kartu, neki su mislili da je to taktički potez da dobije podršku naroda, ali ga je nacionalistička karta „povukla“ i kasnije odvela u

najtvrdi srpski nacionalizam]. Očito da je u Đinđićevom slučaju bilo nekih krivih koraka. Srpski nacionalisti su ga počeli napadati da je previše okrenut Evropi i da zbog toga izdaje nacionalne interese. Tako je na kraju Đinđić svoj san i svoju riješenost da Srbiju uvede brzo u Evropu - platio glavom!

Vladimir Gligorov je, kao i Đinđić, ideju Evrope vidio kao kontinuitet Kantove ideje „vječnog mira“. On piše: „Evropska unija je projekat zasnovan na ideji da se širenjem privrednih sloboda učvrsti zona bezbednosti u Evropi. (...) Osnovno javno dobro kojim bi EU trebalo da snabdeva zemlje članice jeste bezbednost. Način na koji se to postiže zasniva se na razumevanju evropske istorije, pre svega prošlog veka, i na saznanjima moderne političke misli, dakle one liberalne, prosvetiteljske i racionalističke“ (str. 177). Euroskeptici, i lijevo i desno, nemaju nikakve argumente, zaključuje na kraju Gligorov.

U Epilogu (187-194) Lakićević jasnije objašnjava i sâm naslov knjige o ljudima i institucijama. On, naime, ne samo da želi kazati kako je svaki pripadnih ovog „kvarteta“ o kojem piše neka vrsta institucije (što je čest slučaj kada se afirmativno želi pisati o važnosti pojedinih ljudi u historiji), nego je njegova knjiga važna i zbog toga što naglašava pozitivnu stranu pojedinaca koji „izrastaju u institucije“. I Dobrica Ćosić je bio institucija. Institucije mogu biti dobre (inkluzivne, dakle uključujuće) i loše (isključujuće). „Drugim rečima, ako su valjano postavljene, tj. ako su samostalne, nezavisne, profesionalne i odgovorne, onda one uključuju sav ljudski potencijal, tj. kapital kojim raspolaže određena zemlja, te u tom smislu omogućavaju korišćenje svih njenih resursa, kako prirodnih tako i društvenih. Nasuprot tome, ako su „ekstraktivne“, one ne dozvoljavaju iskorišćavanje svih kapaciteta jednog društva, tako da ono zaostaje u ekonomskom, kulturnom i svakom drugom pogledu“, zaključuje Lakićević. A svaki pripadnik ovog „kvarteta“ je iza sebe ostavio dubok trag. Dešava se često da se ti pozitivni tragovi u historiji zatrpaju, ali, kao što je Latinka Perović pokazala otkrivajući tragove srpskog liberalizma, doći će i oni koji će otkrivati zatrpane tragove. Ova knjiga Mijata Lakićevića važna je i zbog toga što te tragove srpskog liberalizma još uvijek čini vidljivim. A to je važno i za Balkan u cjelini.